

6. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / В. Н. Телия, Т. А. Графова, Ф. М. Шахнарович; [отв. ред. В. Н. Телия]; АН СССР, Ин-т языкознания. – М., 2011 – С. 5-36.

УДК 82-21(410.1):81'42

О. Л. Мороз,

Херсонська державна морська академія, м. Херсон

КОМБІНАТОРНІ ПОТЕНЦІЇ КОНЦЕПТІВ БАТЬКИ ТА ДИТИНА В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ З ПЕСИМІСТИЧНОЮ ТОНАЛЬНІСТЮ

У статті розглянуто питання комбінаторики концептів в рамках поетичного твору, яка визначається як один з лінгвокогнітивних механізмів реалізації його тональності. Дослідження ролі мовних засобів у процесі сприйняття та інтерпретації навколишньої дійсності здійснюється за допомогою різнобічного аналізу концепту, оскільки він є основною оперативною одиницею усєї картини світу. Враховуючи здатність людини мислити не ізольованими когнітивними одиницями, а їх комбінаціями, встановлено взаємозалежність між комбінаторними схемами концептів, вербалізованих в словесній тканині поетичних творів, та різновидом тональності. Виявлено основні комбінаторні схеми, актуалізовані в поезіях з песимістичною тональністю.

Ключові слова: тональність, концептуальний простір, комбінаторика, комбінаторні схеми, лінгвокогнітивні механізми, когнітивні обмеження, емоційний резонанс.

КОМБІНАТОРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КОНЦЕПТОВ РОДИТЕЛИ И РЕБЕНОК В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ С ПЕССИМИСТИЧЕСКОЙ ТОНАЛЬНОСТЬЮ

В статье рассматривается проблема комбинаторики концептов в рамках поэтического текста, которая определяется как один из лингвокогнитивных механизмов реализации его тональности. Исследование роли языковых средств в процессе восприятия и интерпретации окружающей действительности осуществляется при помощи разностороннего анализа концепта, поскольку он является основной оперативной единицей всей картины мира. Учитывая способность человека мыслить не изолированными когнитивными единицами, а их комбинациями, установлена взаимозависимость между комбинаторными схемами концептов, вербализованных в словесной ткани поэтических произведений, и разновидностью тональности. Выявлены основные комбинаторные схемы, актуализированные в стихотворениях с пессимистической тональностью.

Ключевые слова: тональность, концептуальное пространство, комбинаторика, комбинаторные схемы, лингвокогнитивные механизмы, когнитивные ограничения, эмоциональный резонанс.

COMBINATORY POTENCY OF CONCEPTS PARENTS AND CHILD IN POEMS WITH PESSIMISTIC TONALITY

The article reveals the problem of the concept combinatory in poems, which is determined as one of the lingvocognitive mechanisms of tonality realization. The structural linguistics approach enables the recognition of the facts that one of the main and essential features of linguistic units is their ability to be combined with each other or combinatory. The close interrelation between the language and conceptual levels of poetic text interpretation allowed drawing inferences about the universal concept ability to be combined with each other, as the mental process of text interpretation is based not on the separate concepts verbalized in poems but on their combination.

The amount and the types of concepts actualized by text elements is determined by the communicative purpose of the poem and is aimed at the creation of specific emotional atmosphere or tonality.

The article is intended to find out the combinatory potency of concepts PARENTS and CHILD in poems with pessimistic tonality. For that purpose we'll operate main methodological principles of cognitive linguistics and study the effects produced by the combinations of concepts actualized by verbal poetic images.

Conceptual analyses of poems by American writers of the XX c. enabled the revelation of 7 basic schemata of concepts combination. We may state that concepts PARENTS and CHILD, when combined with concepts DEATH, ILLNESS, DETACHMENT, POVERTY, FEAR, contribute to the creation of pessimistic tonality at the same time imposing cognitive constraints on the realization of optimistic or comic tonality. It was also defined that combinatory potency of concepts AGING and FEAR is constrained by the poems which textual elements trigger the actualization of concepts MOTHER and FATHER. At the same time, obviously, concept STERILITY has potency to the combination only with concept MOTHER.

Key words: tonality, conceptual space, combinatory, combinatory schemata, lingvocognitive mechanisms, cognitive constraints, emotional response.

У рамках структурної парадигми лінгвістики загально визнаним є той факт, що однією з загальних та обов'язкових властивостей усіх одиниць мови є їх здатність до сполучення з іншими мовними одиницями або їх комбінаторика [11, с. 268]. У руслі традиційної лінгвістики термін *комбінаторика* вживається в значенні «взаємодія», що дозволяє дослідникам говорити про фонетичну комбінаторику («взаємодія фонем») [6], лексичну комбінаторику («взаємодія будь-яких одиниць мови, у тому числі слів») [11, с. 267–290], синтаксичну комбінаторику (взаємодія елементів синтаксичної конструкції в рамках певних моделей та згідно певним правилам) [1].

Враховуючи тісний взаємозв'язок між мовним та концептуальним рівнями, можемо говорити і про «універсальну та істотну здатність концептів до поєднання між собою» [4, с. 161], оскільки людина мислить не ізольованими когнітивними одиницями, а їх комбінаціями [5].

На сучасному етапі розвитку когнітивної науки ще не існує ґрунтовних праць, спрямованих на вивчення комбінаторики концептів як окремого напрямку, хоча перші спроби визначення цього явища були здійснені в дисертаційних дослідженнях та наукових статтях [4; 5; 10].

Метою нашого дослідження є визначення ролі комбінаторики концептів в процесі реалізації тональності поетичного твору. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- розглянути існуючі підходи до визначення комбінаторики у сучасній лінгвістиці;
- окреслити коло поетичних текстів, в яких розглядається механізм комбінатування концептів;

– виявити основні комбінаторні схеми, актуалізовані в американських поетичних творах ХХ ст. з песимістичною тональністю.

Предметом нашого дослідження є текстова категорія тональності американських віршів, а **об'єктом** виступають основні комбінаторні схеми концептів, що сприяють реалізації певного різновиду тональності.

Вивчення проблеми тональності поетичного твору привело нас до визначення цієї текстової категорії як такої, що нерозривно пов'язана з емоційно-вольовою настановою автора, виражає його емоційно-оцінне ставлення до зображуваного в тексті. Фрагмент дійсності, змальований в рамках поетичного твору, подається читачу під кутом зору автора, з позицій його індивідуального світосприйняття, оригінального бачення подій та речей, специфічної індивідуально-авторської інтерпретації навколишньої дійсності. Поява наприкінці ХХ століття когнітивної лінгвістики уможливила вивчення ментальних процесів, які відбуваються при сприйнятті та пізнанні оточуючої дійсності на матеріалі мови [8, с. 12]. Питання ж про те, яким чином здійснюється зв'язок мови зі світом, як мовні засоби пов'язані зі сприйняттям та інтерпретацією навколишньої дійсності, досліджуються за допомогою різнобічного аналізу **концепту**, який визнається основною оперативною одиницею усєї картини світу, певним квантом знання [2, с. 90–92].

Серед проаналізованих віршів американських поетів ХХ ст. нами були обрані ті, в яких актуалізовані концепти БАТЬКИ та ДИТИНА, оскільки тональний діапазон таких віршів представлений усіма визначеними нами різновидами тональності [7]. Однак, основну увагу дослідників, які працюють в руслі когнітивної парадигми, привертають комплексні об'єкти та різноманітні зв'язки між ними або, користуючись метафоричним висловленням Т.В. Луньової, «концепти цікавлять когнітивну лінгвістику не як самотні вежі, відокремлені від усього світу, а як багатомірні пазли, що можуть поєднуватися з іншими концептами-пазлами в багатьох площинах» [4, с.161].

Філософське осмислення комбінаторики полягало у визнанні її однією зі складових будь-якого акту творчості, яка вимагає спочатку аналізу (членування цілого на частини), а згодом і синтезу (поєднання частин в єдине ціле) [3, с. 122]. Оскільки поетичний текст є, безсумнівно, результатом акту творчості письменника, вважаємо можливим залучення такого трактування при визначенні ролі комбінаторики концептів у створенні тональності поетичних творів. Слідом за А. М. Приходько вважаємо, що кожен вид дискурсу здатен створювати свою власну концептосистему, що формується за допомогою конфігурації типологічно різних ментальних одиниць [9, с. 244], тобто концептів. Так само і поетичні твори містять у своїй тканині не один, а декілька об'єктизованих концептів, вибір яких зумовлений комунікативною метою автора і спрямований на створення певної емоційно-психологічної атмосфери, тобто тональності.

Концептуальний аналіз поетичних творів американських авторів ХХ століття уможливив виявлення 8 базових схем сполучуваності концептів БАТЬКИ та ДИТИНА, реалізація яких в тканині віршів сприяє створенню **песимістичної тональності** та накладає обмеження на створення тональності комічної і, тим паче, оптимістичної. Отже, до основних **комбінаторних схем** належать:

1) **ДИТИНА/БАТЬКИ + СМЕРТЬ**. Наприклад, у поетичному творі «*The Evergreen*» Дж. Ф. Німса, який починається рядками: *Under this stone, what lies? A little boy's thistledown body* концепт ДИТИНА об'єктивується експліцитно за допомогою словосполучення «маленький хлопчик», яке вживається у присвійному відмінку поруч із лексемою «тіло», яке лежить під каменем, уможливує розуміння того, що дитина не жива і актуалізує у свідомості читача концепт СМЕРТЬ. В рамках цього твору концепт СМЕРТЬ метафорично осмислюється як СОН (*Bedtime, dear; forever*), від якого дитина не прокинеться вже ніколи.

2) **ДИТИНА/БАТЬКИ + ХВОРОБА**. Важливою особливістю такої схеми вважаємо той факт, що хвороба, від якої страждає дитина або один з батьків є важкою та навіть невиліковною, тому в більшості випадків віршів ця схема має модифікований вигляд **ДИТИНА/БАТЬКИ + ХВОРОБА + СМЕРТЬ**. Основними емоційними станами, що характеризують такі вірші та допомагають визначити їх тональність як песимістичну є горе та відчай від безпорадності та безсилля змінити перебіг подій. Так, наприклад, у вірші Дж. Столуорзі «*The Almond Tree*» емоційний стан щастя та надії молодого доктора різко змінюється на стан відчаю та болю, як тільки він дізнається про хворобу свого сина: *your son is a mongol/the doctor said*. Концепт ХВОРОБА актуалізується за допомогою медичного терміну на позначення синдрому Дауна, який є невиліковним, виражається в розумовій неповноцінності, супроводжується безліччю інших захворювань і призводить до ранньої смерті. Концепт ХВОРОБА осмислюється автором в термінах концепту МОРСЬКА ПОДОРОЖ: *The hospital – its heave freight/lashed down ship-shape ward over ward-steamed into night with some on board/soon to be lost if the desperate charts were known*. Ознаки лікарні, в кожному відділенні якої знаходиться безліч хворих людей, проєктуються на ознаки перевантаженого судна, яке вирушає в подорож вночі.

3) Ще однією можливою варіацією вираження емоційного стану смутку та відчаю від непорозуміння між членами родини є сполучення концептів **ДИТИНА + ВІДЧУЖЕННЯ**. Така комбінаторна схема базується на небажанні дитини спілкуватися з батьками, шукати шлях до порозуміння та спілкування, через що батьки відчують смуток, біль, безпорадність, оскільки дитина є для них найріднішою та найважливішою людиною в світі. Приклад такого відчуження з боку дитини знаходимо в поетичному творі Р. Хадас «*Twelfth Birthday*». Символічний образ дверей, за якими зачинилась дитина зі своїми друзями під час святкування дня народження, сприяє об'єктивації концепту ВІДЧУЖЕННЯ, оскільки він репрезентує не лише фізичний об'єкт, частину конструкції будинку, але й те непорозуміння, яке відділяє мати від дитини і не дає їм можливості порозумітись і бути близькими одне до одного: *you and your friends are celebrating now/behind a door that's firmly shut*. Емоційний стан відчаю та безвиході підкреслюється тим фактом, що ці двері міцно зачинені і не дозволяють ані найменшого прояву близькості.

4) Наступною за чисельністю прикладів є комбінаторна схема **ДИТИНА/БАТЬКИ + БІДНІСТЬ**. Поєднання цих концептів в рамках одного поетичного твору сприяє формуванню песимістичної тональності на основі емоційного настрою горя від приреченості важко працювати все життя. Так, наприклад, у поетичному творі К. Каллена «*Saturday's Child*» «суботня дитина», народжена в бідній родині, повинна змалку готуватись змагатись і завойовувати своє щастя у битвах: *I cut my teeth as the black raccoon – /For implements of battle*. Хрещеними батьками «суботньої дитини» є Бідність та Біль: *Dame Poverty gave me my name, /And Pain godfathered me*, що створює стилістичний прийом персоніфікації за допомогою написання слів Бідність та Біль з великих букв та вживання дієслів в активному стані на позначення дії, яку вони виконують. Оскільки хрещені батьки повинні опікуватись дитиною все життя, то виникає емоційний стан відчаю від розуміння, що від бідності та болю нікуди не подітись.

5) Песимістична тональність формується внаслідок реалізації комбінаторної схеми **БАТЬКИ + БЕЗПОРАДНІСТЬ**, оскільки невідворотний процес старіння призводить до фізичної слабкості, погіршення зору та слуху, неможливості жити повноцінним життям. Наприклад, у поетичному тексті Б. Гернсі «*The Lady and the Tramp*» концепт БАТЬКИ актуалізується за допомогою лексичної одиниці *мама* (*as my mother's memory dims*), концепт БЕЗПОРАДНІСТЬ об'єктивовано за допомогою низки дієслів на позначення втрати та неспроможності: *she's losing her sense of smell; can't remember ... or sniff*.

Оскільки ознаки фізичної безпорадності розглядаємо в рамках цієї комбінаторної схеми як наслідок старіння, то комбінування концепту БЕЗПОРАДНІСТЬ з концептом ДИТИНА вважаємо неможливим. Виникнення фізичної безпорадності у дітей внаслідок хвороби включалось нами до прикладів реалізації комбінаторної схеми ДИТИНА + ХВОРОБА.

6) Іншим концептом, комбінаторні потенції якого накладають обмеження на актуалізацію концепту ДИТИНА, є концепт СТРАХ. Цей концепт був виявлений нами у поетичних творих з песимістичною тональністю в рамках комбінаторної схеми БАТЬКИ + СТРАХ. Так, у вірші Б. Мур «Driving to a Camp Lend-A-Hand» йдеться про те, як батьки їдуть забирати дочку з табору, де вона провела лише 8 днів, а батьки вже відчувають безмежний страх, оскільки навколо так багато насильства і загибель чатує на дітей скрізь. Концепт БАТЬКИ в цьому вірші об'єктивується за допомогою присвійного прикметника *наша* перед іменником *дочка*, який лексикалізує концепт ДИТИНА і вказує на те, що люди, які це говорять є її батьками (*we picked our daughter up from camp*). Концепт СТРАХ лексикалізовано у вірші за допомогою лексичної одиниці *страх* (*It came anyway, that uprush of fear*). Емоційний настрій тривоги, постійного страху за життя дитини супроводжує батьків весь час і не дає змоги насолоджуватись щастям батьківства, оскільки щодня за різних обставин (навіть в самих звичайних і, здавалося б, безпечних місцях: *at a market, a subway, a school*) десь помирає дитина.

7) Ще 2% відсотки з усіх проаналізованих нами поетичних текстів, забарвлених песимістичною тональністю, містять у своїй тканині реалізацію комбінаторної схеми МАТИ + БЕЗПЛІДДЯ. Актуалізація концепту БЕЗПЛІДДЯ накладає обмеження на комбінаторні потенції з концептами ДИТИНА та БАТЬКО через фізіологічну нездатність чоловіків та дітей до зачаття, а тому лише жінка може відчути усю біль та страждання від неможливості зазнати радості материнства.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, аналіз американської поезії, забарвленої песимістичною тональністю показав, що концепти ДИТИНА, МАТИ та БАТЬКО можуть вступати в комбінаторні зв'язки з концептами СМЕРТЬ, ХВОРОБА, ВІДЧУЖЕННЯ, БІДНІСТЬ і сприяти створенню песимістичної тональності. Комбінаторні потенції концептів СТАРИСТЬ та СТРАХ обмежуються в рамках песимістичних творів концептами МАТИ та БАТЬКО. В свою чергу концепт БЕЗПЛІДДЯ може поєднуватись лише з концептом МАТИ. Процентне співвідношення комбінаторних потенцій розглянутих концептів наведено у таблиці. За 100% нами було прийнято 500 поетичних творів американських авторів ХХ століття, забарвлених песимістичною тональністю.

	ДИТИНА	МАТИ	БАТЬКО	Усього
СМЕРТЬ	24%	18%	14%	56%
ХВОРОБА	7%	5%	6%	18%
ВІДЧУЖЕННЯ	5%	2%	3%	10%
БІДНІСТЬ	2%	5%		7%
БЕЗПОРАДНІСТЬ		5%		5%
СТРАХ		2%		2%
БЕЗПЛІДДЯ		2%		2%

Подальша перспектива дослідження полягає у встановленні комбінаторних схем концептів БАТЬКИ та ДИТИНА у віршах з оптимістичною тональністю, а також у визначенні лінгвокогнітивних механізмів реалізації тональності комічної.

Література:

1. Йейтс Ф. Искусство памяти / Ф. Йейтс. – Режим доступу : <http://psylib.org.ua/books/yates02/txt08.htm>
2. Краткий словарь когнитивных терминов / под. общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245с.
3. Лейбниц Г. В. Об универсальном синтезе и анализе / Г. В. Лейбниц. – Соч. в 4 томах. – М. : Мыслитель, 1984. – Т. 3.
4. Луньова Т. В. Лексикализований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Луньова Тетяна Володимирівна. – К., 2006. – 348с.
5. Маляренко І. О. Комбінаторика етноконцепту БУМЕРАНГ в австралійських поетичних текстах / І. О. Маляренко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Rgf/2010_896/Malar.pdf
6. Мамедов А. Тюркские согласные: анлаут и комбинаторика / А. Мамедов. – Баку : Элм, 1985. – 208 с.
7. Мороз О. Л. Мовні та позамовні чинники формування тональності поетичного тексту / О. Л. Мороз // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Вип. 1. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2011. – С. 136–140.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
9. Приходько А. М. Концепти і концепто-системи в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 334с.
10. Путій О. С. Сполучуваність і комбінаторика концептів на позначення стану людини в сучасній німецькій мові / О. С. Путій // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 75(4). – С. 282–285.
11. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Наука, Глав. ред. Восточной л-ры, 1977. – 341 с.

УДК 801.83

У. Р. Мочарська,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Василя Гнатюка, м. Тернопіль

ТИСК ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ НА ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ГАЛИЧИНИ 20-30 РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ОДИН З СПОСОБІВ АСИМІЛЮВАННЯ УКРАЇНЦІВ З ПОЛЯКАМИ

У статті проведено огляд умов в яких опинилися редакції періодичних видань Галичини 20-30 років ХХ століття. Проаналізовано вплив цензурної політики Польської держави, що була досить жорсткою, на розвиток україномовної періодики, яка на той час була чи не єдиним способом самоствердження галицьких українців. Здійснено огляд тематичних спрямувань українських пресодруків, абсолютна більшість яких перебувала на національно-державницьких позиціях, висвітлюючи події та явища з точки зору національного інтересу. А також проаналізовано роль і місце періодичних видань того часу у формуванні суспільної думки. Адже саме преса відіграла важливе значення у